

РОЗВИТОК РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ БЕЗПЕКОВИХ ДИСЦИПЛІН

DEVELOPMENT OF RISK-ORIENTED THINKING OF HIGHER EDUCATION ACQUIRES OF TEACHING SPECIALTIES DURING THE STUDY OF SAFE DISCIPLINES

У статті акцентується увага на зростанні кількості ризиків, їх трансформації та появі нових, що становить безпосередню загрозу для сучасного суспільства. Стверджується, що в таких умовах зростає актуальність розвитку ризик-орієнтованого мислення здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей, оскільки на тлі загальних небезпек, статистичні й дослідницькі дані засвідчують стрімке погіршення здоров'я суб'єктів освітнього процесу та високий рівень травматизму. Під ризик-орієнтованим мисленням розуміється узагальнення пізнання, що дозволяє ідентифікувати ризики та управляти ними. Виявлено, що наукові розвідки найперше торкнулися проблеми розвитку ризик-орієнтованого мислення майбутніх фахівців технічної та економічної сфер, а проблема розвитку ризик-орієнтованого мислення здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей є нерозробленою. На основі досвіду викладання безпекових дисциплін («Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист») для здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей описано дієвий досвід розвитку їх ризик-орієнтованого мислення. Стверджується про необхідність професійної орієнтованості змісту навчання з цих дисциплін та активного застосування інноваційних навчальних технологій. Наведено професійно орієнтовані аспекти в змісті навчання з безпекових дисциплін та приклади застосування інноваційних навчальних технологій (інтерактивної, проєктної, ігрової, проблемної, інформаційної, дослідницької). Зазначається, що професійно орієнтований зміст навчання з безпекових дисциплін чинить помітний позитивний вплив на пізнавальну активність здобувачів освіти, а застосування інноваційних навчальних технологій спонукає думати, аналізувати, синтезувати, порівнювати інформацію.

Ключові слова: майбутні педагоги, ризик-орієнтоване мислення, здобувачі освіти, зміст навчання, інноваційні технології.

The article focuses attention on the growth of the number of risks, their transformation and the emergence of new ones, which pose a direct threat to modern society. It is claimed that in such conditions the relevance of developing risk-oriented thinking of students of pedagogical specialties is increasing, because against the background of general dangers, statistical and research data testify to the rapid deterioration of the health of the subjects of the educational process and the high level of injuries. By risk-oriented thinking, we understand the generalization of knowledge that allows us to identify risks and manage them. It was found that the vast majority of scientific research concerns the problem of developing risk-oriented thinking of future specialists in the technical and economic spheres, and the problem of developing risk-oriented thinking of future teachers is undeveloped. Based on the experience of teaching safety disciplines («Safety of Life», «Basics of Occupational Safety», «Occupational Safety in the field», «Civil Protection») for students of pedagogical specialties, an effective experience in the development of their risk-oriented thinking is described. It is asserted about the need for professional orientation of the content of education in these disciplines and the active use of innovative educational technologies. Professionally oriented aspects of the content of training in safety disciplines and examples of the use of innovative educational technologies (interactive, project, game, problem, information, research) are given. It is noted that the professionally oriented content of training in safety disciplines has a noticeable positive effect on the cognitive activity of students, and the use of innovative educational technologies encourages thinking, analyzing, synthesizing, and comparing information.

Key words: future teachers, risk-oriented thinking, education seekers, content of education, innovative technologies.

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.1.20>

Глінчук Ю.О.,

докт. пед. наук,
доцент кафедри загальнотехнічних
дисциплін, технологій
та цивільної безпеки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Реалії нинішньої дійсності дозволяють стверджувати, що стрімкий розвиток науки й техніки не зменшив кількості ризиків, а призвів до їх трансформації та появи нових. Більше того, як вважає У. Бек, нині людство перейшло до нової фази свого розвитку – «суспільства ризику» [19].

Ще до російського вторгнення 24 лютого 2022 р. Є. Желібо та І. Сагайдак наголошували, що катастрофічні потрясіння кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. перевершили всі найжахливіші побоювання щодо долі людства і можуть розглядатися як війна на знищення, яку оголосила сучасна цивілізація

самому феномену людини [9, с. 10]. Відтак, актуальною є проблема розвитку ризик-орієнтованого мислення, адже саме завдяки цьому, як стверджує С. Гвозд'їй, питання безпеки й захисту розглядаються як найважливіші пріоритети в житті й діяльності, а знання сучасних проблем та вміння визначити коло своїх обов'язків із питань виконання завдань професійної діяльності з урахуванням ризику виникнення небезпек є базою для формування відповідних компетенцій [5].

Суголосно цьому звучать слова І. Кобилянської та О. Кобилянського, які вважають, що оцінювання ризиків дозволяє виявити небезпеки, притаманні

певній роботі, до того, як вони призведуть до нещасного випадку або завдадуть іншої шкоди, відтак розвиток ризик-орієнтованого мислення фахівців має починатись ще на етапі фахової підготовки [12].

Особливо гостро проблема формування ризик-орієнтованого мислення стосується майбутніх педагогів, оскільки статистичні й дослідницькі дані засвідчують стрімке погіршення здоров'я суб'єктів освітнього процесу [13; 18] та високий рівень травматизму [8], що дозволяє дійти висновку про значну ризикогенність освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз першоджерел із означеної тематики дозволив виявити відсутність єдиного підходу до тлумачення дефініції «ризик-орієнтоване мислення». Загалом під ризик-орієнтованим мисленням розуміють узагальнення пізнання, що дозволяє ідентифікувати ризики та управляти ними. Коли ж ідеться про ризик-орієнтоване мислення майбутніх фахівців, то мається на увазі їх узагальнення пізнання, що дозволяє ідентифікувати ризики та управляти ними в сфері професійної діяльності.

Стосовно освітньої галузі, в наукових працях проблема ризиків для суб'єктів освітнього процесу розглянута за такими напрямками: негативний вплив загальноосвітнього середовища на стан здоров'я здобувачів освіти (Н. Башавець, Т. Бережна, Л. Кондрашова, І. Калиниченко, Н. Стеценко, О. Стеценко, Т. Стефанік, В. Калощин та ін.); травматизм здобувачів освіти (І. Брижата, С. Горденко, А. Жиденко та ін.); професійні розлади та захворювання педагогів (О. Василевська, Б. Долинський, М. Зоріна та ін.).

Хоча, варто відзначити, що педагоги-дослідники, маючи на увазі ймовірні небезпеки та загрози в освітньому середовищі, термін «ризик» та його похідні переважно не використовують.

Цікавою є спроба класифікації освітніх ризиків О. Хмелевською: ризики доступу: ризик інституціональної недоступності певного рівня освітньої підготовки, ризик територіальної недоступності освітньої інфраструктури, ризик фізичної недоступності освітніх закладів для людей з інвалідністю; ризики участі: ризик фінансової неспроможності щодо здобуття бажаного рівня освіти, ризик «раннього виходу» із освітньої системи, ризик обмеження або викривлення освітньої траєкторії (наприклад, через нерозвиненість інклюзивної освіти або освіти дорослих), ризик незворотної освітньої міграції, ризик за дискримінаційними ознаками (гендерною, інвалідність, відсутність громадянства та ін.), ризик неохоплення програмами додаткової / позашкільної освіти; ризики якості: ризик «відсіву», ризик «другорічника», ризик нерівності освітніх результатів, ризик неучасті у наступному рівні освіти (обмеження у виборі бажаної професії), ризик неактуальності освітньої програми, ризик «знецінювання» дипломів; ризики використання

освітнього потенціалу: ризик невизначеності життєвого старту, ризик безробіття при переході від навчання до роботи, ризик низької конкурентоспроможності та адаптивності, ризик отримання доходу від зайнятості нижче очікуваного, ризик надлишкової кваліфікації, ризик трудової міграції, ризик соціальної мобільності, ризик зниження соціального довголіття, ризик втрати соціальних компетенцій, ризик соціального відторгнення, ризик знецінення людського капіталу [16]. Але, як бачимо, в наведеній класифікації відсутній ризик втрати здоров'я.

Дотичною до питання формування ризик-орієнтованого мислення здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей є тематика підготовки майбутніх педагогів до збереження життя, здоров'я й працездатності здобувачів освіти (В. Бабиш, О. Бельрін-Еррера, Л. Малишева, Т. Осадченко, О. Філіп'єва та ін.) та збереження професійного здоров'я й довголіття (О. Бондаренко, О. Єлізаров, Л. Ковальчук, Г. Мешко та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом аналіз теоретико-методологічної бази дозволяє констатувати, що наукові розвідки найперше торкнулися проблеми розвитку ризик-орієнтованого мислення майбутніх фахівців технічної (з метою запобігання технічних неполадок, збоїв, помилок, які можуть призвести до аварій, катастроф та надзвичайних ситуацій) та економічної (з метою запобігання грошових збитків) сфер. Проблема ж розвитку ризик-орієнтованого мислення здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей залишається нерозробленою.

Мета статті – описати дієвий досвід розвитку ризик-орієнтованого мислення здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей під час вивчення безпекових дисциплін.

Виклад основного матеріалу. На основі досвіду викладання безпекових дисциплін («Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист») ми пересвідчилися, що розвиток ризик-орієнтованого мислення здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей потребує передусім професійної зорієнтованості змісту навчання.

Наше переконання щодо ролі змісту навчання корелює з переконанням О. Савченко в тому, що саме зміст освіти є системотворчим компонентом освітнього процесу, базисом освіченості і культури всього населення [14]. Найважливішою характеристикою, стрижнем освітнього процесу називає зміст навчання Ю. Бойчук [2, с. 260]. На необхідність професійної зорієнтованості змісту навчання з безпекових дисциплін звертають увагу Р. Білик [1], С. Гвоздій [4], О. Тимошук [15] та ін.

Тому, окрім загальних, нами виокремлено наступні професійно орієнтовані складові у змісті навчання з означених дисциплін. Вони

сформульовані стосовно галузі освіти загалом, але диференціюються в робочих навчальних програмах (і, відповідно, в освітньому процесі) для конкретних педагогічних спеціальностей з метою максимального врахування специфіки майбутньої професійної діяльності.

Безпека життєдіяльності

Культура безпеки як елемент професійної культури педагога. Ризики загальноосвітнього середовища. Моніторинг небезпек (природних, техногенних, соціальних), що можуть загрожувати здобувачам освіти та педагогам у різних видах освітньої діяльності (на території закладу освіти, у приміщеннях закладу освіти, під час культурно-масових заходів, екскурсій, навчально-виробничої практики тощо). Шляхи запобігання чи мінімізації виникнення небезпек під час освітнього процесу. Поведінка учасників освітнього процесу в разі виникнення небезпек.

Основи охорони праці

Санітарний регламент для освітніх закладів. Акти з охорони праці. Інструкції з охорони праці та безпеки життєдіяльності: зміст і структура. Основні інструкції з охорони праці та безпеки життєдіяльності по видах робіт для освітніх закладів. Основні види документів з охорони праці для закладів освіти. Управління охороною праці в закладах освіти. Навчання та перевірка знань з охорони праці в закладах освіти: періодичність та особливості проведення. Інструктажі з охорони праці та їх види. Особливості проведення інструктажів з охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах освіти. Причини зниження працездатності, втоми і перевтоми учасників освітнього процесу. Норми параметрів мікроклімату для закладів освіти. Основні причини порушення параметрів мікроклімату в закладах освіти та їх профілактика. Основні норми та правила пожежної безпеки для закладів освіти. Порядок дій у разі виникнення пожежі в закладі освіти. Основні правила та норми електробезпеки для закладів освіти. Перша невідкладна допомога при ураженні електрострумом.

Охорона праці в галузі

Провідні освітянські документи, в яких вказується на необхідність здоров'язбереження здобувачів освіти. Стан охорони праці в галузі освіти. Система управління охороною праці в закладах освіти. Розподіл функціональних обов'язків з охорони праці працівників закладів освіти. Багатоступеневий контроль за станом охорони праці в освітніх закладах. Перевірка стану охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах освіти органами державного нагляду. Комплексність заходів і засобів щодо підвищення рівня охорони праці в закладах освіти. Основні причини травматизму (фізичного і психологічного) суб'єктів освітнього процесу. Розслідування нещасних випадків у закладах освіти. Збереження здоров'я здобувачів освіти

як стратегічна проблема національного масштабу. Освітні причини захворюваності здобувачів освіти. Технології здоров'я в галузі освіти. Аналіз уроку (заняття) з позицій здоров'язбереження. Місця потенційної небезпеки на території закладів освіти та необхідність відповідних заходів з охорони праці. Індивідуальні, вікові та гендерні причини травматизму здобувачів освіти. Санітарно-гігієнічні вимоги до приміщень закладу освіти. Заходи безпеки при організації різних видів освітньої діяльності. Співпраця з батьками щодо збереження життя, здоров'я та працездатності здобувачів освіти, її форми. Попередження суїцидальної поведінки здобувачів освіти. Заходи превенції залучення здобувачів освіти до небезпечних квестів типу «Синій кит», «Червона сова» тощо. Професійні хвороби педагогічних працівників та їх профілактика. Проходження медоглядів учасниками освітнього процесу. Посадові обов'язки з охорони праці працівників господарської частини.

Цивільний захист

Цивільний захист в закладі освіти. Евакуація учасників освітнього процесу в разі надзвичайних ситуацій. Особливості цивільного захисту в системі «людина-людина». Специфіка поведінки людей (зокрема, й неповнолітніх) в умовах НС. Хворобливі психологічні стани: марення, галюцинації, ступор, апатія, рухові порушення, агресія, реакція плачу, реакція горя та алгоритми поведінки в разі їх виникнення.

Ми пересвідчились, що професійно орієнтований зміст навчання з безпекових дисциплін чинить помітний позитивний вплив на пізнавальну активність здобувачів освіти за рахунок усвідомлення ними того, що питання, які вивчаються, безпосередньо стосуються їх майбутньої фахової діяльності.

Окрім професійно орієнтованого змісту, ефективний розвиток ризик-орієнтованого мислення при вивченні безпекових дисциплін досягається шляхом активного застосування інноваційних навчальних технологій. Адже, як доводить І. Дичківська, саме інноваційним навчальним технологіям належить фундаментальна роль у розвитку мислення та креативності майбутніх фахівців [7].

Про те, що інноваційні технології орієнтовані на формування в педагога системного, творчого професійно-педагогічного мислення і потребують прояву здатності генерувати нестандартні педагогічні ідеї під час вирішення завдань освіти зазначає Г. Клімова [10].

Необхідність застосування інноваційних навчальних технологій у процесі викладання безпекових дисциплін доводять О. Бокшиц [3], С. Горденко [6], Н. Канут [11] та ін.

Наведемо приклади застосування розроблених нами інноваційних навчальних технологій, використуваних у процесі викладання безпекових дисциплін.

Інтерактивна технологія

1. Обґрунтувати перелік питань, які доречно включити до інструктажу здобувачів освіти напередодні канікул, щоб охопити весь спектр можливих небезпек.

2. Дискусія «З чиєї вини в закладах освіти стаються випадки травматизму?»

3. Висловити власну думку щодо можливих причин несприятливості психологічного мікроклімату (як виробничого чинника) в педагогічному колективі закладу освіти.

4. Представити панораму ідей щодо вдосконалення стану цивільного захисту в закладах освіти.

Проектна технологія

1. На основі аналізу змісту педагогічних видань за останні 2–3 (можна більше) роки проаналізувати наявність публікацій, присвячених ризикам освітнього середовища та сформулювати відповідні висновки.

2. Сформулювати наукову проблему з тематики управління ризиками в освітньому середовищі (за можливості, пов'язану з темою випускової (курсової) роботи) та розробити науковий апарат її дослідження.

3. Підготувати презентацію на безпекову тематику для демонстрування здобувачам освіти напередодні екскурсії в природу.

4. Розробити та виготовити настільну гру, яка б сприяла формуванню правильних алгоритмів поведінки в разі НС.

Ігрова технологія

1. Ділова гра «Тематичні батьківські збори щодо профілактики травматизму здобувачів освіти».

2. Ділова гра «Позаплановий інструктаж після випадку травматизму здобувача освіти».

3. Ділова гра «Пожежа в закладі освіти».

4. Ділова гра «Надзвичайна ситуація».

Інтегральна педагогічна технологія

1. Вказати небезпечні чинники природного походження, впливу яких можна зазнати при організації екскурсії в природу та навести способи надання першої невідкладної допомоги.

2. Відповідно до статистичних даних, найбільш травмонезбезпечним є вік 6–11 років. Пояснити, якими віковими особливостями це зумовлено.

3. Вказати шляхи запобігання стресам у здобувачів освіти в різних видах діяльності: пізнавальній, комунікативній, ігровій, художньо-естетичній, трудовій тощо.

4. Розкрити специфіку дій у разі надзвичайної ситуації в системі «людина-людина».

Проблемна технологія

1. На території закладу освіти з'явився собака з ознаками сказу. Як у цьому випадку слід діяти?

2. У зв'язку з проривом водогінної труби в закладі освіти в урочний час виникла необхідність проведення зварювальних робіт. Як це правильно організувати?

3. Вчителю, який відмовився брати участь у переписі населення, до якого залучили педагогів, адміністрація закладу загальної середньої освіти погрожує звільненням. Чи правомірні дії вчителя, адміністрації? Обґрунтувати.

4. При заміні в класі дерев'яних вікон на металопластикові у приміщенні з'явилась пліснява. З чим це може бути пов'язано? Чи можна там проводити уроки? Який вихід з цієї ситуації?

Інформаційна технологія

1. Використання презентацій, відео-, аудіо- тощо на працезохоронну тематику при проведенні занять.

2. Підготовка студентами презентацій, відеозвітів тощо.

3. Проведення он-лайн-опитувань на безпекову тематику.

4. Використання методу «веб-квест» для вирішення навчальної проблеми за допомогою мережі Інтернет.

Розвивальна технологія

1. Провести моніторинг найімовірніших небезпек для здобувачів освіти під час літніх канікул.

2. На основі статистичних даних та досвіду педагогічної практики провести моніторинг частоти різних травм у здобувачів освіти в межах освітнього закладу.

3. Розробити рекомендації для педагогів щодо попередження травматизму здобувачів освіти під час їх перебування в закладі освіти.

4. Розробити інструктаж для здобувачів освіти «Поведінка в разі надзвичайних ситуацій військового характеру».

Особистісно орієнтована технологія

1. На основі результатів тестів про схильність до стресу, а, відтак, і до професійних хвороб, генетичної схильності (хто з кровних родичів хворіє на такі хвороби) та набутості (чи сприяють власні перенесені захворювання підвищеній схильності до професійних захворювань) проаналізувати власну схильність до професійних хвороб.

2. Навести приклад травматизму з власного досвіду навчання в закладі загальної середньої освіти та проаналізувати його причини.

3. Навести перелік найбільш імовірних надзвичайних ситуацій для свого регіону.

4. Провести самооцінку до готовності діяти в умовах надзвичайної ситуації.

Дослідницька технологія

1. Провести опитування студентів інших академічних груп про співвідношення психологічних і фізіологічних травм за період навчання в закладі загальної середньої освіти.

2. Під час педагогічної практики дослідити, чи впливає рівень психологічного мікроклімату в колективі на стан міжособистісного травматизму здобувачів освіти.

3. Підготувати на узгоджену з викладачем тематику тези виступу на студентську конференцію.

4. Під час педагогічної практики дослідити стан цивільного захисту в закладі освіти.

Застосування інноваційних навчальних технологій, з одного боку, забезпечує «включення» у навчальну діяльність всієї студентської аудиторії, а не лише «активної» її частини як за звичайного транслявання чи відтворення інформації, а, з іншого, через задіяння творчого потенціалу, створення необхідності задля пошуку рішень у сфері фахової діяльності спонукає думати, аналізувати, синтезувати, порівнювати інформацію, безпосередньо сприяючи таким чином розвитку ризик-орієнтованого мислення.

Висновки. Отже, на основі практичного досвіду, можемо стверджувати про ефективність розвитку ризик-орієнтованого мислення здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей під час вивчення безпекових дисциплін за умови професійно орієнтованого змісту навчання та використання інноваційних навчальних технологій.

Водночас переконані, що висвітлена авторська позиція не дає підстав претендувати на вичерпне вирішення означеної проблеми в силу її багатогранності. Зокрема, перспективним бачимо дослідження засобів неформальної освіти у розвитку ризик-орієнтованого мислення майбутніх педагогів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білик Р. Методика інтегрованого навчання основ охорони праці і безпеки життєдіяльності майбутніх учителів технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2012. 20 с.

2. Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 456 с.

3. Бокшиц О.М. Інноваційні освітні технології як чинник розвитку професійних компетенцій студентів закладів вищої освіти при вивченні охорони праці. *The results of scientific mind's development : Papers of participants of the International Multidisciplinary Scientific and Practical Conference (South Korea, December 22)*. 2019. P. 42–44.

4. Гвоздїй С. П. Відповідність викликам сьогодення як принцип добору змісту навчання у процесі формування культури безпечної життєдіяльності студентів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. 2016. № 4 (111). С. 43–49.

5. Гвоздїй С.П. Ризик-орієнтований підхід у викладанні нормативної дисципліни «Безпека життєдіяльності». *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2013. № 62. С. 243–249.

6. Горденко С. І. Застосування педагогічних інноваційних технологій при вивченні дисципліни

«Охорона праці». Науковий огляд. 2014. № 1. Т. 2. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/72> (дата звернення: 17.07.2022).

7. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.

8. Древаль Ю. Д., Сичікова Я. О. Аналіз стану виробничого травматизму в закладах освіти як основа для вдосконалення культури охорони праці. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 72–81.

9. Желібо Є. П., Сагайдак І. С. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 256 с.

10. Клімова Г. П. Інноваційний розвиток вищої освіти України: методологічний аспект аналізу. *Право та інноваційне суспільство*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pric_2013_1_10.pdf (дата звернення: 17.07.2022).

11. Канут Н. С. Застосування інноваційних методів при компетентнісному підході викладання навчальних дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Охорона праці». URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald_en/content/download/archive/2018/26.pdf (дата звернення: 17.07.2022).

12. Кобилянська І. М., Кобилянський О. В. Застосування ризик-орієнтованого підходу при формуванні у студентів компетенцій з безпеки життєдіяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 7 (33). С. 109–119.

13. Професійні захворювання та їхня профілактика / упоряд. А. В. Фломбойм. Київ : Шкільний світ, 2011. 104 с.

14. Савченко О. П. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2010. Вип. 3. URL: http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_16/ (дата звернення: 02.05.2022).

15. Тимощук О. С. Методика навчання охорони праці майбутніх вчителів технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2016. 20 с.

16. Хмелевська О. М. Освітні ризики у контексті людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3 (28). С. 145–157.

17. Шульга Л. В., Бражник Л. В., Вакуленко Ю. В. Підвищення якості університетської освіти: професійна та практична підготовка фахівців. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/335.pdf> (дата звернення: 15.07.2022).

18. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2017 р. / МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». Київ, 2017. 516 с.

19. Beck U. Living in the world risk society. *Economy and Society*. 2006. Volume 35. Number 3. August. P. 329–345.